

د.خ. اونق - تورنتو - ۲۰۱۱-۲۰۰۹/م. ئىل.

در اپام احراز استقلال تركمنستان موازى با برنامه هاى رستاخيز ملى سمينارها و همایشهاى مختلفى در راستای برنامه هاى نظام نوین ملى جمهورى تركمنستان از سوى مراكز علمى _ فرهنگى و آموزشگاههاى على و پژوهشى برگزار میگردد. پژوهشكده تاريخ آكادمى علوم تركمنستان كه بعضا با عنوان "پژوهشكده تاريخ تحت پوشش كابينه وزيران تركمنستان " درآمده بود، در همه اين برنامه هاى علمى و پژوهشى شركت فعال و بالقوه داشت. ...

يكى از اين همایشها عنوانى بود با " **تركمنستان در سالهاى ۲۰-۲۰ قرن بيستم (نگرشها و متدهاى تدريس تاريخ)** كه در آن سالها وضعيت سياسى_اجتماعى تركمنستان عمدتا با مسائل مهاجرت تركمنان به ايران و افغانستان مواجهه بود. دولت وقت آن زمان برنامه هاى متعددى جهت بازگردانيدن مهاجرين تركمن به تركمنستان به اجرا در مى آورده است. اين مسائل در رسانه هاى خبرى آن زمان نيز درج میگريده است. ...

متن يکى از اين همایشها را برای آن عده از خوانندگان ترك و تركمن زبان كه دست اندركار تحقيق و پژوهش در اين امور هستند، ذیلا درج میکنيم كه اگر در اين رابطه تحقيقاتى دارند بتوانند اين متون را مورد استفاده قرار بدهند. اين تز بزبان تركمنى در ۳ گرافيك نوشتارى اين زبان ارائه میگردد%

Bosgunlyk hakda 1999 ýilda Türkmenistanda geçirilen çäreler

Türkmenistan öz gasraşsyzlygyna eýe bolanyndan bäri, Sowet döwürinde türkmen bosgunlaryň daşary ýurtlara gaçyp atyşyna degişli 1999-njy ýylda aşakda görkezilen konfrensiýa ýaly çäreleri, ýokary bilim merkezleriniň tarapyndan alynyp barylady. Bu konfrensiýada berilen mowzугyň ady: "Türkmenistan XX asyrlaryň 20-30-nji ýyllarynda: Täze garaýyşlar we taryhy okatmagyň meseleleri". Bu ýerde pikirler we garaýyşlar eýýäm täzeçe pozitsiyada alynyp barylýar. Hormatly okyjylaryň ünsini döwrüň garaýyşy hökmünde aşakdaky makala çekýäris:

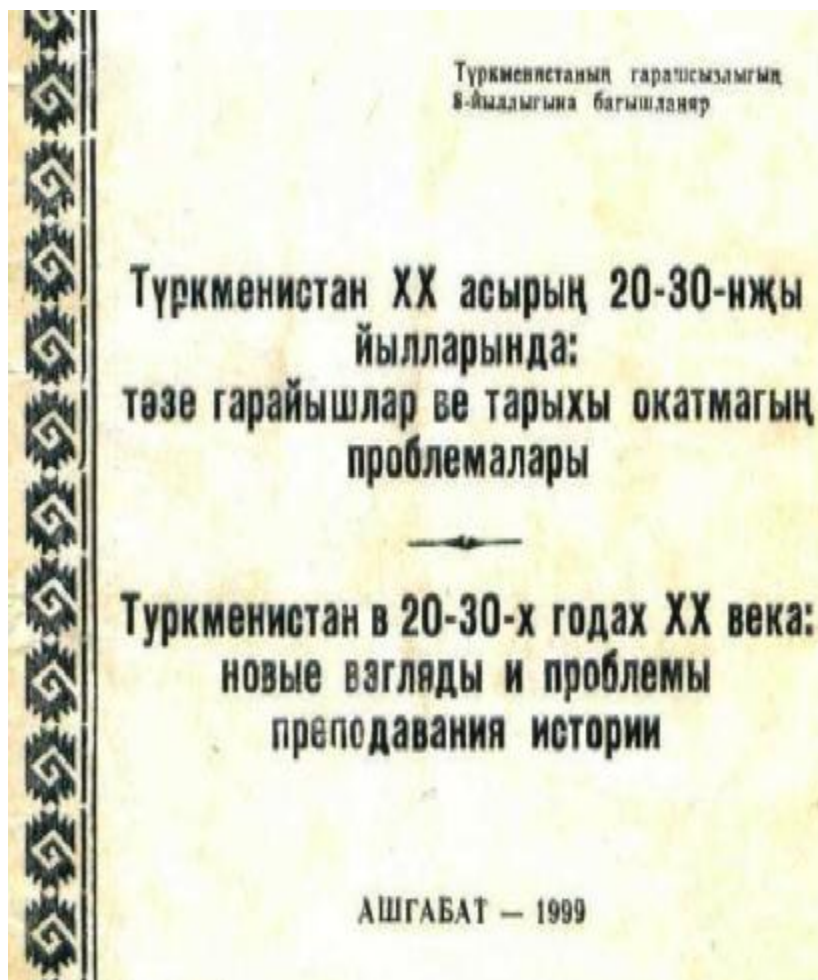
Hangeldi Ownuk Arazgeldi ogy.

Ministrler Kabinetiniň Ýanyndaky

Taryh Instituty. Aşgabat – 1999 ý.

Türkmen Bosgunlary Eýranda

Başlanan ýer-suw reformasy esasynda Türkmenistanyň ilatynyň emläkleri elinden alynyp, döwlet eýeçiligine geçirilen ep-esli ýaşajysy Eýramna hem-de Owganystana özlerini gaçyp atmaga mejbur boldular. Şolaryň arasynda Jüneýt han hem öz nökerleri bilen Türkmensähra tarap bosgunýarlar.

1927-nji, ýylyň Oktýabrynda Jüneyt han bilen Bolşewikleriň arasyndaky söweş hanyň Garagumda alyp baran aýgytly söweşleriniň iň soňkysy bolup galýar. Şyhym Sülgünüň ýolbaşçylygynda Eýran türkmenleriniň arasyна giden topar hanyň Türkmenähra барып biljekdigi hakdaky hoş-habar bilen öwrülip gelyär.

Şol ýyлар Eýran türkmenleri Nepes serdaryň we Annageldi serdaryň (Aç-Kelte) baştutanlygynda Türkmenähranyň awtonomiýasy ugrunda aldim-berdimli göreşleri alyp bardylar. Muny Türkmenistanyň ýolbaşçylary hem goldap, köne offiser S. Öwezbaýewiň ýolbaşçylygynda türk ofiserlerini hem-de Han Ýomudeskiniň ogly Lälehany harby tälim öwretmek üçin Türkmenähra ýollaýар. Olaryň arasyнда Kadyr еpendi, Jemal beý, Metdi (Mehdi) еpendi, Mustafa beý, Hudaýar еpendi, Murat beý, Soltan paşa дагы барды.

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ БИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МАГТЫМГУЛЫ АДЫНДАКЫ ТҮРКМЕН ДӨВЛЕТ УНИВЕРСИТЕТИ

**Түркменистан ХХ асырың 20-30-нжы
йылларында:
төзе гарайышлар ве тарыхы окатмагың
проблемалары**

Ёкары окув жайларара ылмы — практики
конференциядакы чыкышларың гысгача мазмуны

[Geçirilen konferensiyanyň mowzугy](#)

Şol döwürde çokaý ogly Mustafanyň yolbaşçylygynda “Ýaş Türkistan” ady bilen çykarylan gazýet türkmenleriň öňde baryjy pikirlerini goldaýardy. Türkmenähradaky göreş başa barmany için, Jüneýt han ol ýerden 1929-njy ýylda Owganystana tarap çekilýär. Jüneýt han ýurdy terk edenden soň, galan türkmenler topar-topar serhetden geçip, Kümüşdepede, Marawadepede, Jergelanda, Kümmetkowusda, Maşhatda, Türbetjamda hem Owganystanyň demirgazyk sebitlerinde yerleşýarlar.

...20—30-нжы йылларда мунуң өзи... социализм угрунда гөрешйәнлеринъ ве оңа гаршы чыкянларың, байлар ве кулаклар дийлип атландырыланларың арасындакы гөрешди...

Сапармырат Түркменбашы
(Türkmenistan — 1999. —
30 мау)

СӨЗБАШЫ

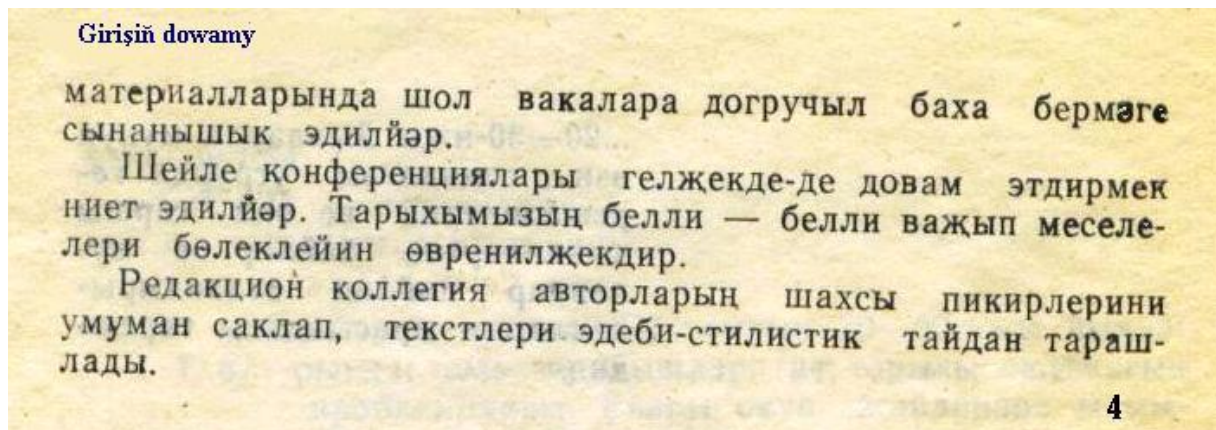
Магтымгулы адындакы Түркмен дөвлет университетинин Түркменистаның тарыхы кафедрасының баш болмагында ёкары оқув жайларының тарыхчыларының гүйжи билен гечирилйән ылмы-практики конференция Ватанымызың гарашсызлыгының секиз йыллыгына багышланяр. Гарашсызлык йылларында гечирилен өңки конференциялар ялы (Патыша Орсьетиниң Түркменистаны басып алмаклығы: себәплери ве нетижелери. — Ашгабат, 1992; Сарапта 2500 йыл. — Ашгабат, 1992; Түркменистаның тарыхының ве оны окатмагың актуал проблемалары. — Ашгабат, 1996; Түркменистаның XIX—XX асырларың сепгидиндәки тарыхы ве оны окатмагың проблемалары. — Ашгабат, 1997), бу конференция хем сайланып алнан проблеманы чуңнур хем догручыл өвренмеги максат эдинйәр.

Большевиклер партиясы хәкимieti эеләп, аягы ер тутансоң, «социализм гурмак максатнамасы» эсасында юрдуң ыкдысадыетини, социал — сыясы ве медени дурмушыны дүйпгөтер үйтгедип гурмага гиришипди. Шол максатнама боюнча, Союзда, шол санда Түркменистанда сенагаты өсдүрмек, дайхан хожалыкларыны екебаралыкдан умумылашдырылан хожалыклара өвүрмек ве «медени революция» гөз өңүнде тутулыпды. Мунуң өзи 20—30-нжы йылларда белли бир оңайлы нетижелер билен бирликде пажыгалы вакалары илатың депесинден индерипди. Конференцияның элиңиздәки

Bosgunlaryň öňüni almak maksady bilen Türkmenistanda dürli çäreler alynyp barylýar. “Turkmenistan” gazýetiniň 16-njy Iyulundaky sanynda Eýrana we

Owganystana göçüp giden türkmenler öwrülip gelen ýagdaýynda, mal-mülkleriniň özlerine gaýtarylyp beriljekdigi baradaky perman çap edilipdir.

Türkmenleriň watanyňy terk edip, Eýrana baran türkmen bosgunlarynyň aç-hor ýaşayandyklaryny tragediýa hökmünde günbataryň gazýetlerinde-de ýaýradylýpdyr.

Eýran hem-de SSSR şeýle bosgunlaryň öňüni almak üçin dürli çäreler görüpdiler. 1924-1926-njy ýyllarda Türkmensähradaky alynyp barylan göreşler başa barmany üçin, Eýran türkmenleri Sowet Türkmenistana bosgunýarlar. Emma SSSR tarapyndan olary yzyna gaýtaryp berendiklerine dokumentler şaýatlyk etýar. ...

Bu makala Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň 8-nji ýyllygyna bagyşlanan "Türkmenistan XX asyrlaryň 20-30-nji ýyllarynda: Täze garaýyşlar we taryhy okatmagyň meseleleri" Konferensiýasynyň dokaladynyň tezis materialy.

Aşgabat – 1999 ý., 26-27 sahypa

реформасы нәтижесинде Советлерни тизден орияшдырылып башланмагы, дине гаршы хужум эмиграцияны хас-да гуйчлендерди. Шу доврде Туркменистандан Овганистана ве Эйрана жема 116196 адам гочуу гиландир, тутарныклы бол малдык санлара гора 12114 адам долваня геллиндир.

Учунжи этап колхоз гурлушыгы йылларыны, ягши 30-нжи йыллары өз ичине аляв. Колхоз гурлушыгында койберилен гөдек ялыншылыктар, дайхыларын зорлук билен колхозлашдырылмагы эмиграцияны гуйчленмегине гетирди. Шу этапда абратынам Керки округында, Этрек боюнда өз ватавы билен хошлалашыллар көпелди.

4. 20-30-нжи йылларда Туркменистандан межбури гиденарны ве доланып гелсилерни умуи саны барда гетирилген дурли-дурли махуметлар атак өзүнчи тутарныклы чөгудине гетирди. Шу чышырымлы проблеманы гелжек-де хемме тараллавын өаренлимге веруд.

ХАНГЕЛДИ Овнук Аразгелди оглы, Министрлер Кабинетинин анындакы тарых институты

ТҮРКМЕН БОСГУНЛАРЫ ЭЙРАНДА

Башланан ер-суу реформасы эсасында Туркменистаны эмлеклери элиден алып, дөвлет зечиягыне гечирилген эр-жети яшайжысы Эйрана хем-де Овганистана өзлерини гачып атыр. Шоларын арасында Жүнейит хан хем өз өекерлери билен Туркменсахра тарап босгунар.

1927-нжи йылы октябрында Жүнейит хан билен большевиклерин арасындакы сөвеш ханын Гарагумда алып баран айгытлы сөвешлеринин ин сонкусы болуп галар. Шыхим сүлгүниң элбашчылыгында Эйран туркменлеринин арасына гиден топар ханын Туркменсахра барып билжекдиги хандакы хош хабар билен өарулип гелди.

Шол йыллар Эйран туркменлери Непес сердарын ве Ан-нагелди сердарын (Ач-Келте) баштутанлыгында Туркменсахраның автономиясы угрунда адым-бердиман гөрешлери алып барырдилар. Муны Туркменистаның элбашчылары хем голдоп, көне офицер С. Овезбаевың элбашчылыгында бир-иче түрк офицерлерини хем-де Хан Емудскийн оглы Лале

ханы харбы толим өвретмек үчүн Туркменсахра элалар. Оларын арасында Кадыр эфенди, Жамал бей, Метди эфенди, Мустафа бей, Худайбар эфенди, Мырат бей, Солтан паша дагы барды. Шол доврде Чокай оглы Мустафаның элбашчылыгында «Яш Туркүстан» ады билен чыкарылап гизет туркменик өңде барыжи пикирини голдларды. Туркменсахрадакы гөреш баша берманы үчүн, Жүнейит хан ол ерден 1929-нжи йылда Овганистана тарап чекилди. Жүнейит хан ол ерден терк эденден сон, галан туркменлер топар-топар серкетден гечип, Күмүш дөпде, Марява дөпде, Жергеланда, Кумметконусда, Машатда, Турбетжамда хем Овганистаның демиргазык өвизлеринде ерлеширлер.

Босгунардын оңуни алмак максалы билен Туркменистанда дурди чарелер алып барылды. «Туркменистан» газетинин 16-нжи июлындакы санында Эйрана ве Овганистана гочуу гиден туркменлер өарулип гелен ягдайында, мал-мулклерини өалерине гайтарып берилжекдиги барадакы перман чап эдилди.

Туркменлерни ватавыны терк эдип, Эйрана баран туркмен босгунардын ач-хор яшандыгы трагедия хемкүнде Гунбатарың газетлеринде де яйрымандыр.

Эйран хем-де СССР шейле босгунардын оңуни алмак үчүн дурли чарелер гөрүндерлер. 1924-26-нжи йылларда Туркменсахрадакы алып барлан гөрешлер баша берманы үчүн, Эйран туркменлери Совет Туркменистанына босгунарлар, эмма СССР тарадан оларын анына гайтарып берилдигине документлер шаятлык эдди.

С. К. АТАЕВ, Туркменистаның Министрлер Кабинетинин анындакы Тарых институты

20-30-нжи йылларда ТҮРКМЕН ЭМИГРАНТЛАРЫНЫҢ ТАРЫХЫ ЫКБАЛЫ

Совет системасының илкинжи реформалары (коллективизация, медени революция) мейстни дөл-де бир тарала-йың гечирилени себепли, халкларын анында дүшүнмезлик деретди. Нетижеде, Меркези Азиядакы гурлы хожалыктар дашары юрталара чекилмеге межбур болдулар. Туркменлерни Марыдакы, Ахалдакы, Лебапдакы бай хожалыктары-

خانگلدی اونق اراز گلدی اوغلی وزیرلر کابینتینیڭ یانئدافی تاریخ اینستیتوتی

ترکمن بوسغونلاری ایران دا

باشلانان یر-سو رفورماسی اساسئندا ترکمنیستاننگ ایلاتئننگ املاکلری ایپندن آیینیپ، دؤولت ایبه چیلیگینه گچیریلن اپ-اصلی یاشاینجئسی ایرانا هم-ده اوغانیستانا اؤز لرینی غاچئپ آتماغا مجبور بولدئلار. شولارئنگ آراسئندا جنیدخان هم اؤز اهلی نؤکرلری بیلن ترکمنصحرا طاراپ بوسغونیارلار.

۱۹۲۷-نجی یئلنگ اکتیابرئندا جنیدخان بیلن پلشویکلرینگ آرسئنداقی گؤرش خانئنگ قره قودما آلتپ باران آیغتلی سؤوشلرینیڭ اینگ سونئقتسی بولوپ عالیار. شیخئم سولگونینگ یولباشچئلئغئنداقی ایران ترکمنلرینیڭ آراسئنا گیدن توپار، خانئنگ ترکمنصحرا بارئپ بیلجکدیگی حاقئنداقی خوش-خبری بیلن اؤوریلیپ گلیار.

شول یئللار ایران ترکمنلری نفس سردارئنگ و آناگلدی سردارئنگ (آچ-کلته) باش توتائلئغئندا ترکمنصحرائئنگ اوتونومیاسی اوغروندا آلدئم-بردیملی گؤرشلری آلیپ باردئلار. مونی ترکمنیستانئنگ یولباشچئلاری هم قولداپ، کؤنه آفیسر س. عوض بایفئنگ یولباشچئلئغئنداقی تورک آفیسرلرینی هم -ده خان یمودسکی نینگ اوغلی لاله خانی حاربی تعلیم اؤرتمک اوچین

ترکمنصحرا یولایار. اولارینگ آراسیندا قادیر افندی، جمال بی، ماتدی(مهدی) افندی، مصطفی بی، خدایار افندی، مراد بی، سلطان پاشا داغی باردی.

شول دوویرده چوقای اوغلی مصطفاننگ یولباشچئلئغیندا "یاش ترکیستان" آدی بیلن چئقارئلپان غازیت ترکمنلرینگ اؤنگده بارئجئلارئینگ پیکیرلرینی قولدایاردئلار. ترکمنصحراداقی گؤرش پاشا بارمانی اؤچین، جنیدخان اول یردن هم ۱۹۲۹-نجی یئلدا اوغانیستانا طاراپ چکیلیار. جنیدخان یوردی ترک ادندن سونگ، غالان ترکمنلر توپار-توپار بولوپ سرحتدن گچیپ کومیش دپه، ماراوادپه، جرگلان، کنبدکاووس، مشهد، تربت جام دا هم اوغانیستانینگ دمیرغازئق سبیتلری یالی یرلرده یرلشیارلر.

بوسغونلارئینگ اؤنگونی آماق مقصدی بیلن ترکمنیستاندا دورلی چاره لر آئنئپ بارئلپار. "تورکیستان" غازیتینینگ ۱۶-نجی ایولونداقی سانئندا ایرانا و اوغانیستانا گؤچیپ گیدن ترکمنلر اؤوریلپ گلن یاغداینندا، مال-مولکلرینینگ اؤزلرینه غایتاریلپ بریلجکدیگی باراداقی پرمان چاپ ادیلیدیر.

ترکمنلرینگ واطانئنی ترک ادیپ، ایرانا باران ترکمن بوسغونلارئینگ آچ-حور یاشایاندئقلارئی، تراژدی حکمینده گونباتارینگ غازیتلرینده-ده یایرادئلپ دیر.

ایران هم-ده اس اس آر شیله بوسغونلارئینگ اؤنگونی آماق اوچین دورلی چاره لر گؤریدیرلر. ۱۹۲۴-۱۹۲۶-نجی یئللاردا ترکمنصحراداقی آئنئپ بارئلان گؤرشلر پاشا بارمانی اوچین، ایران ترکمنلری ساوت ترکمنیستانا بوسغونیارلار. اما اس اس آر طاراپئندان اولاری ائزئنا غایتارئپ برندیکلرینه بار سندلر (دکومنتلر) شایاتلئق اتیار. ...

بو مقالا ترکمنیستانینگ غاراشسئزلئغئنئنگ ۸-نجی یئلئغئنا باغئشلانان "ترکمنیستان XX عاصئرلارئینگ ۲۰-۳۰-نجی یئللارئندا: تازه غاراینشلار و تاریخی اوقاتماغئنگ مسئله لری" آتلی کنفرنسیاسئنئنگ داکالادئنئنگ تزیس ماتریالی.

عشق آباد – ۱۹۹۹ - ۲۷-۲۶ ص.ص.